

Анна-Марія Котлярова

ІДЕАЛІЗМ І РЕАЛІЗМ У ФІЛОСОФІЇ ЛЮДВІГА ВІТГЕНШТАЙНА.

**Cerbone, D. R. (2023). *Wittgenstein on Realism and Idealism*.
Cambridge: Cambridge University Press.**

Проблема ідеалізму і реалізму як конкурентних епістемологічних течій є ключовою проблемою Модерну та філософських проєктів, які Модерн безпосередньо породив: Просвітництва й німецької класичної філософії. Цю проблему не надто важко резюмувати (хай навіть неймовірно складно навести переконливі, сказати б, «остаточні» аргументи на користь тієї чи іншої позиції), адже вона напряду пов'язана з головною проблемою філософії: проблемою зв'язку загального і окремого, іншими словами – що є первинним у нашому епістемічному стосунку до світу: досвід *окремого* (речі) чи *загальне* (наше мислення, мова, уявлення про річ)? Якщо ми визнаємо епістемічну первинність окремого, то пристанемо на позицію реалізму, якщо ж загального – то ідеалізму.

Уже Рене Декарт у «Медитаціях про першу філософію» обстоював позицію, яку умовно можна зарахувати до ідеалізму, адже на прикладі шматка воску (АТ VII, 31: 16-19) доводив, що наше уявлення про віск *зокрема* неможливе без поняття воску, тобто воску *взагалі*. Натомість британські емпірики, критикуючи, зокрібно, картезіанську епістемологію, наголошували на первинності окремого (чуттєвих вражень) у нашому епістемічному стосунку до світу, а отже – їхню позицію можна умовно зарахувати до реалізму. Імануель Кант у «Критиці чистого розуму» схопив цю проблему як зв'язок окремого (споглядання) і загального (категорій, чистих форм мислення), наголосивши на нормативному (не темпоральному) передуванні загального окремому, тож його трансцендентальну філософію можна вважати прикладом ідеалізму. Німецький ідеаліст Фрідріх Вільгельм Йозеф Шелінг, розвиваючи Кантову програму трансцендентальної філософії, у своєму діалозі «Бруно, або про божественний і природний принцип речей» дуже влучно підбив підсумки ідеалістичного розв'язку проблеми загального і окремого: «Бо що можна помислити величнішого й довершенішого, ніж природа

того, у кому загальне визначає й окреме, поняття – також і предмети, так що в ньому самому обидва є нероздільними»¹ [Schelling 2005: 31].

Доробок австрійського філософа Людвіга Вітгенштайна також можна розглядати в контексті проблеми ідеалізму і реалізму. І для цього існують вагомі підстави. У «Логіко-філософському трактаті», попри експліцитну заяву про ігнорування здобутків попередників, яку він робить у «Передньому слові»: «Я не хочу оцінювати те, наскільки мої прагнення збігаються з прагненнями інших філософів» [Wittgenstein 1960: 9], Вітгенштайн демонструє разючу обізнаність навіть із малими творами Канта, адже в положенні 6.36111 «Трактату» згадує проблему правіці та лівіці [ibid.: 78], порушену Кантом у статті «Що означає орієнтуватися у мисленні?» [AA VIII: 134]. Ба більше, навіть у своєму «Передньому слові», претендуючи на «остаточний розв'язок» проблем філософії, він перегукується з тим, як Кант описує свій філософський проєкт у «Предмові» до першого видання першої «Критики»: «я наважуюся сказати, що не повинно залишатися жодного метафізичного завдання, якого тут не було б розв'язано або принаймні до розв'язання якого не було б надано ключ»² [Kant 1998: 8-9, KrV A XIII]. Отже, прямо чи непрямо Вітгенштайн знався на традиції, мовою якої здебільшого писав свої твори.

У книзі «Вітгенштайн про реалізм і ідеалізм»³ [Cerbone 2023] Девід Сербон, як і впливає із назви, аналізує, яку позицію – ідеалістичну чи реалістичну – можна приписати Вітгенштайну в різні періоди його творчості. Питання про те, куди зараховувати Вітгенштайнову філософію, ускладнюється через усталений поділ останньої на період «Логіко-філософського трактату» і період «Філософських досліджень», а також через цілу низку дискусій щодо того, яким ідеалізмом чи реалізмом є кожен із цих періодів. Сербон обрав стратегію розглядати розвиток ключових ідей філософа, а разом його висловлювань щодо розуміння того, чим є ідеалізм і реалізм: «Ми можемо назвати такий підхід стратегією “зсередини назовні”, оскільки він починається з аналізу самих текстів Вітгенштайна і поступово веде до висновків щодо реалізму та ідеалізму»⁴ [Cerbone 2023: 2]. Втім, уже у «Вступі» читач отримує наче натяк на те, що проблема ідеалізму і реалізму радше за все залишиться нерозв'язаною: коли Вітгенштайн згадує ідеалізм і реалізм разом, він «робить це не для того, щоби пристати на чийсь бік, а щоби розглядати їх як дві сторони однієї проблемної медалі. Тобто Вітгенштайна часто цікавить диспут між реалізмом і ідеалізмом не як диспут, що його потрібно вирішити на користь однієї зі сторін, а радше як інструктивний диспут для розуміння того, як постають філософські непорозуміння і як їх зрештою можна прояснити»⁵ [ibid.: 4-5]. Далі – детальніше про це.

¹ «Denn was kann wohl Herrlicheres und Vortrefflicheres gedacht werden, als die Natur desjenigen, in welchem durch das Allgemeine auch das Besondere, durch den Begriff auch die Gegenstände gesetzt und bestimmt werden, so, daß in ihm selbst beides ungetrennt ist».

² «ich erkühne mich zu sagen, daß nicht eine einzige metaphysische Aufgabe sein müsse, die hier nicht aufgelöst, oder zu deren Auflösung nicht wenigstens der Schlüssel dargereicht worden».

³ «Вітгенштайн про ідеалізм та реалізм» містить вступ та чотири розділи: Ранній Вітгенштайн, Середній Вітгенштайн, Пізній Вітгенштайн та Епілог: Зауваги стосовно [твору] «Про певність».

⁴ «We can call this sort of approach an inside-out strategy, as we start from within Wittgenstein's writings and work our way out toward conclusions about realism and idealism».

⁵ «when he refers to them together, he does so not to choose sides, but to treat them as two sides of one problematic coin. That is, Wittgenstein is often interested in the dispute between realism and idealism not as something to be settled in favor of one side or the other, but as instructive for understanding how philosophical confusions arise and how they might ultimately be clarified».

Позаяк на позір праці Вітгенштайна (особливо тексти пізнього періоду) видаються безсистемними, – вони рясніють прикладами та, сказати б, хаотичними переходами від однієї проблеми до іншої, що, до того ж, не завжди мають однозначні розв’язки, – дослідники (та й, зрештою, просто читачі) мають багато простору для інтерпретацій. «Логіко-філософський трактат», хай навіть формально впорядкований так, що сім центральних положень задають теми для міркувань у підположеннях, усе одно провокує цілу низку запитань не лише щодо розуміння аргументу, а й щодо формального зарахування «Трактату» до того чи іншого філософського «табору» за допомоги тих чи інших маркерів у тексті (хоча й очевидно, що без розуміння аргументу годі говорити про таке, навіть формальне, зарахування). Розділ «Ранній Вітгенштайн» Сербон починає саме із того, що демонструє (здебільшого в примітках), наскільки різним може бути прочитання «Трактату» в контексті проблеми ідеалізму і реалізму, адже одні дослідники приписують праці, наприклад, онтологію реалізму, а інші — трансцендентальний ідеалізм [Cerbone 2023: 12-13].

Що ж стосується самого Сербона, то він із засторогою спростовує одних й інших і, здавалось би, пропонує не зараховувати Вітгенштайна до жодної із когорт. Робить він це в такий спосіб, що вже в першому абзаці розділу пише про те, що ключовим для «Трактату» є *світ*, адже перше положення стверджує: «1. Світ є всім, що має місце»⁶ [Wittgenstein 1960: 11], але додає, що іншим центральним поняттям тексту є поняття *зображення* (picture) або ж створення зображення, — тут Сербон зазначає, що «ми створюємо зображення світу, використовуючи світові елементи»⁷ [Cerbone 2023: 11-12]. Що стосується останнього, то тут доцільно припустити: ідеться про якусь ментальну активність суб’єкта, що створює зображення, які репрезентують світ, а отже, постає ширша проблема, – як поєднати світ та ум⁸. Саме на цих засадах дослідник показує, що коли Вітгенштайн стверджує: «5.64. Тут ми бачимо, що соліпсизм, якщо його строго впровадити, збігається із чистим реалізмом»⁹ [Wittgenstein 1960: 66], то йому йдеться про те, що соліпсизм сам себе підважує, бо коли його довести до абсолюту, то з’ясується, що суб’єкт, який створює зображення світу, обмежений мовою, і, врешті, мусить бути частиною цього світу. Разом із Сербоном, доцільно навести цитату зі «Щоденників», що увиразнить зв’язок між ідеалізмом, реалізмом і соліпсизмом: «Шлях, який я пройшов, такий: ідеалізм відокремлює від світу людей як унікальних, соліпсизм відокремлює мене одного, і, врешті, я бачу, що і я належу до решти світу; з одного боку не залишається зрештою *нічого*, а з іншого — *світ* як унікальний. Отож строго продуманий ідеалізм веде до реалізму»¹⁰ [ibid.: 178].

⁶ «1. Die Welt ist alles, was der Fall ist».

⁷ «we make pictures of the world using worldly elements».

⁸ Розв’язком, як впливає із міркувань у першому Розділі, є мова, однак не як місток між умом і світом, а радше як феномен, що належить світу та за допомогою якого світ можна репрезентувати логічно.

⁹ «5.64. Hier sieht man, dass der Solipsismus, streng durchgeführt, mit dem reinen Realismus zusammenfällt».

¹⁰ «Der Weg, den ich gegangen bin, ist der: Der Idealismus scheidet aus der Welt als unik die Menschen aus, der Solipsismus scheidet mich allein aus, und endlich sehe ich, daß auch ich zur übrigen Welt gehöre, auf der einen Seite bleibt also *nichts* übrig, auf der anderen als unik *die Welt*. So führt der Idealismus streng durchdacht zum Realismus».

Аби зрозуміти перехід думки Вітгенштайна від раннього до пізнього періодів, за Сербом¹¹, варто розглянути «середній» період його творчості, увиразнений, зокрема, у «Філософський заувагах», «Синій» та «Коричневій» книгах, «Філософській граматиці». Це період, коли Вітгенштайн стверджує, що ідеалізм і реалізм належать до метафізики. Він і надалі не пристає до жодної із двох позицій, а втім показує, як обидві не дають раду в розв'язанні питання про те, чим об'єкт справді є. Коли реаліст намагається розглядати реальність поза явищем, ідеаліст зводить реальність до явища. Сербон пише: «Ідеалізм постає як своєрідне відкриття щодо природи реальності – що реальність складається з явищ, які по суті пов'язані з умом. (Соліпсизм тут можна розглядати як природний наслідок: якщо реальним є лише те, що присутнє в умі, то єдине, що я знаю як реальне, – це те, що з'являється моєму уму; явища, які з'являються іншим умам, для мене – ніщо.) За такого розуміння відкриття ідеалізм постає як корекція або перегляд нашого способу мислення й мовлення про світ: якщо спочатку ми вважали, що маємо справу з різноманітними речами “там, назовні”, то насправді існують лише ідеї, образи або явища»¹² [Cerbone 2023: 36]. Та поза цим ідеаліст і реаліст випускають з уваги мову як форму життя, як щось, що вплетене в наше життя, а не перебуває поза ним. На думку Сербона, навіть якщо ідеаліст або реаліст і залучають мову до реконструкції реальності, то перший – задля висунення вимоги, щоби ми висловилися по-новому, адже наші висловлювання помилкові, а другий – аби сказати, що все, висловлене в повсякденній мові, – висловлене правильно [ibid.: 38-39].

Наступні два розділи охоплюють пізній період Вітгенштайна (серед іншого, розглядаються «Філософські дослідження»¹³, «Зауваги про кольори», а також «Про певність»). Твори цього часу не пропонують розв'язку проблеми реалізму й ідеалізму, а натомість показують, що на цю проблему, як і на інші проблеми, слід поглянути під кутом правильного або хибного вжитку мови. Тож тут уже не йдеться про стосунок реаліста чи ідеаліста до світу. У цьому контексті варто зазначити, що Сербон твердить: для Вітгенштайна мова, як наша форма життя – постійно змінюється і трансформується; вона пов'язана із нашою природною історією. Ба більше, мова постає як просторовий та часовий феномен, вплетений у людське життя і практику; вона є активністю у світі. Однак: «Ідеалістичні тлумачення ігнорують два ключові аспекти висловлювань Вітгенштайна про те, що наші поняття перебувають у центрі нашого життя: по-перше, наше життя відбувається в ширшому світі, який включає наявність різноманітних фактів; і по-друге, “наше життя” є безперервним і невизначено окресленим. Жодна з цих ідей не узгоджується особливо добре з ідеалізмом»¹⁴ [Cerbone

¹¹ Не варто однак, на думку дослідника, сприймати цей період просто як вступ до подальшої філософії.

¹² «Idealism presents itself as a kind of discovery concerning the nature of reality to the effect that reality consists of appearances, which are inherently bound up with minds. (Solipsism can here be seen as a natural consequence: if what is real is what is present to a mind, then what I know is real is only what appears to my mind; appearances that appear to other minds are nothing to me.) In keeping with this sense of discovery, idealism presents itself as correcting or revising how we think and talk about the world: whereas we initially took ourselves to be in touch with a variety of things “out there,” all there (really) is are ideas, images, or appearances».

¹³ Хай навіть у «Дослідженнях» Вітгенштайн майже не згадує ідеалізм чи реалізм, Сербон звертається до цієї праці, аби увиразнити мовність проблеми реалізму та ідеалізму.

¹⁴ «Idealist readings ignore two crucial aspects of Wittgenstein's talk of our concepts as standing in the middle of our lives: first, that our lives take place within a broader world that involves the obtaining

2023: 59]. Реалізм також не задовольняє Вітгенштайна. У «Філософських дослідженнях» він пише, що непорозуміння між реалізмом, ідеалізмом і соліпсизмом – це псевдонепорозуміння: «Адже саме так виглядають суперечки між ідеалістами, соліпсистами й реалістами. Одні нападають на звичну форму вираження так, ніби вони спростовують певне твердження; інші захищають її так, ніби констатують факти, які визнає кожна розумна людина»¹⁵ [Wittgenstein 1960: 428]. Зрештою, ідеалізм і реалізм – це просто спроби теоретизувати те, що вже присутнє в наших щоденних мовних практиках. Стосовно ж твору «Про певність», то тут, за Сербоном, Вітгенштайн спростовує ідеалізм і реалізм (які розглядає крізь призму метафізики) за допомоги стрижневих положень, що перебувають поза обґрунтуванням і сумнівом. У них немає підґрунтя в епістемологічному сенсі, зате вони мають стосунок до практики. Вони залежать від форм життя, а отже є тимчасовими. Саме це і не дозволяє ідеалісту чи реалісту сконструювати свої уявлення про світ [Cerbone 2023: 63–65].

Свою книгу Сербон завершує словами: «Де ще би *це* було, як не у світі?»¹⁶ [ibid.: 65] і робить те саме, що, на його думку, робить і Вітгенштайн у «Трактаті», – починає і завершує світом. Та чи розв’язує дослідник проблему ідеалізму і реалізму? Радше він реконструює аргумент і наполягає на тому, аби проблема залишилася нерозв’язною: чи тому, що ідеалізм і реалізм доповнюють один одного, як у «Трактаті», чи тому, що ані ідеалізм, ані реалізм не пропонують розв’язків, які би витримали критику в часи після «Трактату».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Cerbone, D. R. (2023). *Wittgenstein on Realism and Idealism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Descartes, R. (1996). *Œuvres complètes en 11 vol.* (Ch. Adam & P. Tannery, Éd.). Paris: Vrin.
- Kant, I. (1900-). *Gesammelte Schriften* (Bd. 1-29). (Preußische Akademie der Wissenschaften, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Hrsg.). Berlin: Reimer, & de Gruyter.
- Kant, I. (1998). *Kritik der reinen Vernunft*. (J. Timmermann, Hrsg.). Hamburg: Meiner.
- Schelling, F. W. J. (2005). *Bruno oder über das göttliche und natürliche Prinzip der Dinge. Ein Gespräch*. (M. Durner, Hrsg.). Hamburg: Meiner.
- Wittgenstein, L. (1960). *Schriften. Tractatus logico-philosophicus. Tagebücher 1914-1916. Philosophische Untersuchungen*. Frankfurt a. Main: Suhrkamp.
- Wittgenstein, L. (1965). *The Blue and Brown Books*. New York: Harper & Row.
- Wittgenstein, L. (1970). *Über Gewißheit*. (G. E. M. Anscombe & G. H. von Wright, Hrsg.). Frankfurt a. Main: Suhrkamp.
- Wittgenstein, L. (1984). Bemerkungen über die Farben. In L. Wittgenstein, *Werkausgabe* (Band 8, S. 7-112). (G. E. M. Anscombe, Hrsg.). Frankfurt a. Main: Suhrkamp.
- Wittgenstein, L. (2021). *Philosophische Bemerkungen*. In L. Wittgenstein, *Werkausgabe* (Band 9). (M. Nedo, Hrsg.). Frankfurt a. Main: Vittorio Klostermann.

Одержано / Received 8.04.2025

of various ranges of facts and, second, that “our life” is ongoing and indefinitely bounded. Neither of these ideas comport especially well with idealism».

¹⁵ «Denn so sehen ja die Streitigkeiten zwischen Idealisten, Solipsisten und Realisten aus. Die Einen greifen die normale Ausdrucksform an, so als griffen sie eine Behauptung an; die Andern verteidigen sie, als konstatierten sie Tatsachen die jeder vernünftige Mensch anerkennt».

¹⁶ «Where else would there be but the world?».

Anna-Mariia Kotliarova

Idealism and Realism Within the Ludwig Wittgenstein Philosophy. Cerbone, D. R. (2023). *Wittgenstein on Realism and Idealism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Review of Cerbone, D. R. (2023). *Wittgenstein on Realism and Idealism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Анна-Марія Котлярова

Ідеалізм і реалізм у філософії Людвіга Вітгенштайна. Cerbone, D. R. (2023). *Wittgenstein on Realism and Idealism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Огляд книги Cerbone, D. R. (2023). *Wittgenstein on Realism and Idealism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Anna-Mariia Kotliarova, M.A. in Philosophy, co-founder of the philosophical publishing house Synteza.

Анна-Марія Котлярова, магістр філософії, співзасновниця філософського видавництва «Синтеза».

e-mail: annkotlaroffa@gmail.com
